

ЕСТЕТИЧНІ ПОГЛЯДИ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

І думав Сковорода:
Гармонія неіз'яснима
Налився всесвіт повноти
і споглядає сам себе.
Але й його чиясь рука на два
пересікає:
на світ вгорі
і світ внизу,
і другий – завжди рабство.

П. Тичина.¹

У творчості великого українського філософа-просвітителя і письменника XVIII ст. Григорія Сковороди філософсько-етична проблематика займала провідне місце. Будучи людиною великого сумління, він мучився і страждав від того, що у світі «внизу» були біль, нещастя і «рабство»:

Мір сей являєт вид благольпний,
Но в нем таится червь неусыпный.
Горе ти міре! Смѣх внь являєш,
Внутр же душею тайно рыдаєш.²

Весь пафос наукової творчості просвітителя полягав у тому, щоб відкрити кожній людині дорогу до її індивідуального щастя, бо «щастіє всѣм без выбора есть нужное...».³ У процесі реалізації цієї найважливішої просвітницької мети у Сковороди — людини з загостреним почуттям прекрасного — формуються і відповідні естетичні погляди. Його висловлювання про красу і потворне, про дійсні джерела естетичної насолоди органічно вплітались у зміст філософського морально-етичного вчення. Категорії естетики часто-густо ототожнювались з категоріями етики.

Головним предметом його досліджень була внутрішня людина, тобто людина духовна. Наука про таку людину, вважав Сковорода, повинна бути найвищою і найголовнішою порівняно з іншими науками. Адже її предмет є «кращим з усіх створінь». «Если хотим измерить небо, землю и моря, должны, вб-первых, измѣрить самих себе с Павлом собственною нашею мѣрою»,⁴ писав він. Пропонуючи прикладати міру людини до міри всіх природних явищ, Сковорода виходить з того, що людина універсальна істота. Цим самим він стає на естетичну точку зору.

З другого боку, всі науки повинні сприяти добру та «обузданію» «беззаконников». «Какая полза ангелскій язык без добрыя мысли? Кой плод тонкая наука без сердца благого?»⁵ — запитував він.

Формула дельфійського оракула «Пізнай себе самого» стала для Сковороди основним напрямком його досліджень. Він вважав, що пізнання людиною самої себе дасть їй можливість виявити себе «як силу разумную», пізнати свій «дух» і свої «здібності», свою «мѣру» і своє «сердце». Саме завдяки такому пізнанню людина відкриє в собі шляхи до «среднаго себѣ щастія».

«Не ищи щастія за морем, — радив він, — не проси его у челоука, не странствуй по планѣтам, не волочись по дворцам, не ползай по шарѣ земном, не броди по Иерусалимам... Щастіє, — вчив він, — в се-

рдце».⁶ При цьому Сковорода застерігає: щасливою може стати тільки та людина, яка має «чисте серце». Чисте людське серце це — «господь і дух», «сьмя благих дьл» і «любов», «жерственник» і «сумління», «сладость и красота».

Як бачимо, Сковорода вважає, що своє особисте щастя людина може знайти незалежно від об'єктивних обставин. Але це, як відомо, неможливо. Але ж треба мати на увазі, що його вчення про щастя було спрямовано проти споживацької психології, яка руйнує духовність та красу людини, робить її рабом. Визначаючи «серце» як головне місце, де треба кожному шукати своє щастя, Сковорода прагнув возвеличити людину, зробити її вільною від хтивості та пожадливості, бо саме «чисте серце» і чиста душа перетворюють індивіда в суб'єкт морального і естетичного відношення.

«О сердце чисто! Ты новый вѣк, вѣчная весна, благовидное небо, обѣтованная земля, рай умный, веселіе, тишина, покой божій, суббота и великій день пасхи»,⁷ — вигукував філософ.

В своїх дослідженнях Сковорода ставить питання про виховання людського серця, про створення перепон тим негативним впливам на людину, завдяки яким її серце «мгновенно повергається в занятія подлыя, неприличныя высокому роду его...».⁸ Він вважав за необхідне захистити серце від «свиней», від усього потворного, огидного.

Найважливішим внеском Сковороди в розробку естетичної концепції є його вчення про «сродну» працю, тобто таку працю, в якій би з усією повнотою проявилась «премудрая и блаженная натура» людини і яка б приносила їй як духовну, так і фізичну насолоду. В байці «Пчела и Шершень» Сковорода пише: «Сладок здѣсь труд тѣлесный,.. когда душа, владычица его сродным услаждается дѣлом».⁹ При цьому людина насолоджується не лише від наслідків праці, а й від самого трудового процесу. «Труд... — пише Сковорода, — породит совершенное дѣло, соплетает твое творцу своему вѣнец радости. Кратко сказать, природа запалает к дѣлу и укрепляет в трудъ, делая труд сладким».¹⁰

Із усіх «сродностей» на перше місце Сковорода ставить «сродность к хлебопашеству». І це цілком зрозуміло, оскільки сільськогосподарська праця в Україні завжди була найважливішою.

Все зле і потворне в суспільстві, на думку філософа, виникає тому, що люди беруться за «несродні» їм справи. «Кто безобразит и растлывает всякую должность? — Несродность. Кто умерщвляет науки и искусства? — Несродность. Кто обезчестил чин священничій и монашескій? — Несродность. Она каждому званію внутреннійшя яд и убійца».¹¹ Без сродної праці «мертва совѣм душа челоувѣческая...». Она «...подобна мутной и смердящей водѣ, в тѣснотѣ заключенной».¹²

Несродна праця обумовлює негативні оцінки усіх явищ навколишнього середовища: «Гнусны кажутся сосѣды, невкусны забавы, постылые разговоры, неприятны горничныя стѣны, немилы всѣ домашніе; ночь скучна, а день досадный...».¹³

Сковорода показує і ті «дорожки», які роблять людину нещасливою:

А. Входит в несродную статью.

Б. Нестъ должность, природе противну.

В. Обучаются, к чему не рожден.

Г. Дружить с тьми, к коим не рожден».¹⁴

У людини, яка пізнала свою «природу» і «свою долю» і яка зайняла сродну їй «должность», виникає «охота» до праці. «Откуда же уродится трду, — запитує Сковорода, — если нѣт охоты и усердия?». І дає таку відповідь: «Охота... стремится к труду и радуется им, как сыном своим».¹⁵

«Охота» до праці, говорячи сучасною термінологією, є не що інше, як естетична потреба. Адже завдяки їй відбувається цілісне самоутвердження людини, оскільки «жизнь и дьло», на думку Сковороди, «тожде».

Обґрунтування Сковородою умов виникнення у людини естетичних потреб, завдяки яким відбувається її цілісне самоутвердження — можна вважати одним із найважливіших висновків, що впливає із його вчення про сродну працю.

З ідеї сродності праці Сковорода виводить також гармонію між особою і суспільством. Адже люди, які займають несродні їм «должності», зумовлюють моральну деградацію суспільства, його занепад. Отже, принцип сродності праці виконує естетичні функції і у взаємовідносинах особи і суспільства.

Сковорода, як і всі мислителі тих часів, не дійшов до усвідомлення діалектики природних та суспільних факторів, що зумовлюють як професійний, так і суспільний поділ праці. Він вважав, що сама по собі природа встановлює найдоцільніший розподіл «должностей» між людьми. Та незважаючи на це, його думка, що несродність праці породжує соціальне відчуження в суспільстві, досить плідна. Вірним в його вченні є і те, що існує вроджена схильність у людей до певних видів діяльності. І це в наші часи враховується в профорієнтаційній роботі.

Сковорода значну увагу приділив також з'ясуванню природи краси, її ролі у вихованні чистого серця. Він погоджується з тими античними мислителями, які вважали її «благольпієм», «благоприличністю», з їх думкою про те, що доброта живе в красі і, навпаки, краса живе в доброті. «Нынѣ и день лучшею красен добротою»,¹⁶ — писав Сковорода в одній із своїх пісень. Як і Платон (погляди якого йому були близькими), Сковорода вважав, що прекрасне — це безтілесна форма, «план», що втілюється в «матерію», «плоть». Але його природу розглядає конкретніше, ніж Платон. У Сковороди природа краси залежить не від людини взагалі, а від конкретної особистості. Не «блудниця», а «прекрасна невьста» повинна носити найкращі прикраси, — вважав він. Адже краса форми не завжди поєднуються з добром і благом. І тому краса може бути «ложною», удаваною:

«Свѣтъ кажется украшенный,
Но он, как гроб повапленный,
Внутрь же его выну, зрю мерзость єдину».¹⁷

Оскільки краса сама по собі безтілесна, то виявляється вона через «образи», які Сковорода отожднював з «плотью». Зміст краси виявляється і умом, і спогляданням, передусім завдяки «очам», які повинні не просто за допомогою «образів» сприймати красу, а й відкривати її тайни:

«О блаженны тїй очи,
Что сю тайну зрят,...».¹⁸
писав він у своїй 5-й пісні.

В основу прекрасного ідеалістична естетика доби античності поклала принцип любові. Сковорода теж надавав цьому принципу велике значення. Але якщо у Платона, інших античних філософів, любов завжди виступала як животворяща основа краси, то у Сковороди сама любов часто зумовлюється красою. «Не любит сердце, не видя красоты»,¹⁹ писав він. В його притчі «Брань архистратига Михаила со Сатаною...» є вірш з такими рядками:

«И если такая у Венеры краса,
Не дивно, что в ее влюбилася тварь вся».²⁰

А якщо краса зумовлює навіть любов, то, значить, вона має виховне значення: «Во что кто влюбился, в то преобразился»,²¹ — робить вис-

новок Сковорода. Краса повинна, передусім, впливати на духовний світ людини. «Естли украшаешь и одъѣаешь тѣло, — нагадував він, — не забывай и сердца».²²

Античні естетики-ідеалісти вважали, що краса ніяким людським правилам не підкоряється, оскільки вона утверджена «умным божеством». Людині залишається лише споглядати її, Поділяючи погляди про доцільність і довершеність краси в природі, Сковорода, однак, не вважав її нерукотворною. Розглядаючи її як «дочь натуры» він надавав великого значення знанням та практиці у художній творчості: «Пускай бы каждый художник свое дѣло знал»,²³ — писав він.

Сковорода часто повторював фразу: «Красота в десницъ твоей», тобто, в правій руці або в руках взагалі: «Всяк художник творець». Перший біограф Григорія Сковорода М. Ковалинський наводить таку думку філософа: «...смотря на прекрасный храм, превозношу похвалами симметрию, пропорцию, великольшие, ...относя сие к искусству здателю, к красотѣ цѣлаго...».²⁴

Таким чином, визнаючи гармонію, пропорції, «премудру симетрію» незмінними початками вічної «натури», Сковорода вважав, що ці начала потрібно вивчати усім тим, хто буде «ковчег покоя». Але втілення цих начал у будівництві, ще недостатньо для досягнення краси. Адже треба враховувати і ту мету, заради якої зводиться дім: «разбойническое ли жилище или ангельское селение?». Як бачимо, Сковорода пов'язує красу з суспільною користю.

Особливу увагу приділяв Сковорода з'ясуванню ролі мистецтва в житті людини, ставлячи на перше місце його виховну функцію. «Развъ ты позабыл, что искусство, — писал он, — во всѣх священных инструментов тайнах не стоит полушки без любви?».²⁵

Біографи Сковорода свідчать, що вже з молодих літ він захоплюється мистецтвом, художньою творчістю, вивчає фольклор. При цьому виявляє велику схильність до музики. В 1841 році, коли йому було близько 20 років, він стає співаком придворної капели в Петербурзі. Після перебування там протягом двох з половиною років, Сковорода одержує чин придворного хормейстера.

Навчаючись у Києво-Могилянській Академії, Сковорода отримує ґрунтовні знання з поезики, яку згодом став викладати у Переяславській семінарії та в Харківському колегіумі. Спираючись на ці знання, він розробляє теорію віршування, займається поетичною творчістю. Його пісні вже у XVIII ст. увійшли в репертуар кобзарів та лірників. Як видно із листа до ченця Кирила, Сковорода дивився на себе, як на людину, «що всього себе навіки присвятила музам».²⁶ І навіть свій спосіб життя він розглядав як гру актора в театрі, як життя в образі з тією лише різницею, що свою роль йому ніхто не нав'язував, а вибрав її сам «по способностям»²⁷ і виконував її не в театрі, а у «світі».

Цінуючи вище за все особисту свободу, Сковорода оспівував свободу і в своїх поезіях. В пісні, присвяченій Богдану Хмельницькому, є такі слова:

«Будь славън вовък, о муже избранне,
Волности отче, герою Богдане!».²⁸

Як письменник, Сковорода створив цикл творів під назвою «Басни Харьковскія», чим сприяв утвердженню цього жанру в українській літературі. Головну увагу у своїх байках він звертав не так на їх фабулу, тобто сюжет, як на їх ідейний чи науковий зміст. У байках Сковорода відстоює, перш за все, такі моральні цінності як сумління, доброчесність, розум, працьовитість, справедливість, дружбу, викриваючи

негативні явища сучасної йому дійсності. Він вірив у моральне вдосконалення і окремої людини, і суспільства в цілому.

Свою літературну творчість Сковорода майже цілком підпорядковує образно-емоційній інтерпретації своїх філософських та морально-етичних поглядів, розглядаючи її часто як додаткову аргументацію своїх наукових положень. В свою чергу і філософські положення він прагне викладати як художник — через особисте, поетично-споглядальне бачення дійсності, поєднуючи логічне мислення з мисленням образним.²⁹ Його твори не лише за змістом, а й за формою були дійсно «філософією серця», оскільки просякнуті суб'єктивністю, почуттями, наповнені живими образами та картинами.

Значним вкладом Сковороди в художню творчість було застосування ним символіки. У нього символіка «набуває універсального значення».³⁰ Він її застосовує не лише для тлумачення змісту Біблії, а й у своїх філософських і художніх творах. Адже слова можуть вживатись не лише у прямому значенні, а й в переносному. Так, у Біблії основною фігурою виступає Сонце, символізуючи Бога та вічну натуру. У своїх художніх творах Сковорода застосовує символи тоді, коли треба перенести якусь ідею, якість загальне положення на окремі явища, на якісь живі істоти. Так, у байці «Собака и Кобыла» Сковорода з допомогою «бесіди» цих тварин одна з одною, прагне довести, що «обучение» повинно відповідати природі кожної живої істоти, а значить і кожної людської особистості.

На закінчення відзначимо: в особі Сковороди українська культура має оригінального і самобутнього мислителя і письменника. Будучи, за оцінкою І. Франка, «духовним діячем» XVIII ст., він став і «першим глашатаєм глибокого гуманізму» в Україні.³¹ Його філософія, етика, естетика, незважаючи на відстань більшу ніж у два віки, не тільки не втратили своєї злободенності, а й набули оновленого актуального звучання. Особливо це стосується тих положень його світогляду та вчення, в яких йдеться про середню працю як головну мету і смисл життя людини, про духовне відродження особистості, про суб'єктивні аспекти індивідуального щастя людини, про органічну єдність добра, блага, істини і краси, про символіку в літературі і мистецтві.

Глибоке вивчення філософської і літературної спадщини, його просвітницької діяльності буде активно сприяти національно-культурному відродженню українського народу.

Література:

- 1 Тичина Павло Сковорода Симфонія. Зібрання творів у дванадцяти томах. — К., 1985. — Т. 4. — С. 13.
- 2 Сковорода Григорій. Повне зібрання творів у двох томах. — К., 1973. — Т. 2. — С. 132.
- 3 Там же. — Т. 1. — С. 337.
- 4 Там же. — С. 167.
- 5 Там же. — Т. 2. — С. 104.
- 6 Там же. — Т. 1. — С. 144.
- 7 Там же. — Т. 2. — С. 127.
- 8 Там же. — С. 469.
- 9 Там же. — Т. 1. — С. 126—127.
- 10 Там же. — С. 418.
- 11 Там же. — С. 444.
- 12 Там же. — С. 420.
- 13 Там же. — С. 430.
- 14 Там же. — С. 417.
- 15 Там же. — С. 417—418.

- 16 Там же. — Т.2. — С.83.
- 17 Там же. — С.69.
- 18 Там же. — Т.1. — С.469.
- 19 Там же. — С. 154.
- 20 Там же. — т.2. — С.70.
- 21 Там же. — т.1. — С.154.
- 22 Там же. — С. 353.
- 23 Там же. — С.361.
- 24 Там же.— т.2. — С.469.
- 25 Там же.— т.1. — С.192
- 26 Радянське літературознавство.— 1950.—№13. — С. 63.
- 27 Сковорода Григорій. Повне зібрання творів у двох томах,. — Т. 2. — С. 457.
- 28 Там же. — Т. 1. — С. 91.
- 29 Див.: Філософія Григорія Сковороди. — К., 1972. — С. 52-53.
- 30 Шинкарук В., Іваньо І. Григорій Сковорода. — У кн. Сковорода Григорій, Повне зібрання творів. — Т. 1. — С. 53.
- 31 Франко И. Южнорусская литература // Энциклопедический словарь. — 1904. — Т. 81. — С. 307—308..

